

613.693-079:355.72

LETECKÉ POSUDKOVÉ LÉKAŘSTVÍ - HISTORIE A ZVLÁŠTNOSTI JEHO ROZVOJE V ÚSTAVU LETECKÉHO ZDRAVOTNICTVÍ

Antonín DVOŘÁK, Oldřich TRUSKA, Jozef VANKO
Ústav leteckého zdravotnictví, Praha

Souhrn

Autoři podávají stručný pohled na historii vývoje leteckého posudkového lékařství v ČSR od první poloviny dvacátých let minulého století do současnosti. Letecké posudkové lékařství bylo vždy úzce vázáno na léčebně-preventivní činnosti Ústavu leteckého zdravotnictví a na poskytování péče o zdraví leteckému personálu vojenského i civilního letectva. Hlavní pracovní náplní oboru byl výběr žadatelů o přijetí do leteckého výcviku a výběr pilotů určených k přeškolení na nadzvukovou leteckou techniku. Zabýval se dále problémy časné diagnostiky, léčení, prevence a posuzování způsobilosti k letecké službě při častějších a/nebo závažnějších onemocněních, včetně základní a zvláštní dispenzární péče. Od začátku 70. let byla s velmi dobrými výsledky řešena problematika přiznávání schopnosti k letecké službě při podávání léků. V této dekádě se obor rovněž zaměřil na tematiku způsobilosti stárnoucích letců. Ke zvláštnostem a prioritám československého leteckého posudkového lékařství patří úsilí vynakládané od roku 1956 do dnešní doby na dlouhodobé sledování vývoje zdravotního stavu příslušníků leteckého personálu a na analýzy hlavních příčin přezkumů ve vojenském a civilním letectví. Koncentrace odborné činnosti v oboru letecké posudkové činnosti do jediného zdravotnického zařízení – Ústavu leteckého zdravotnictví – se plně osvědčila jak z ekonomického, tak z odborného hlediska.

Klíčová slova: Letecké posudkové lékařství; Zdravotní způsobilost žadatelů; Způsobilost leteckého personálu s poruchami zdraví; Medikace u leteckého personálu; Dispenzarizace leteckého personálu; Příčiny přezkumů.

Aviation Medical Assessment – History and Specificity of Its Advancement at the Institute of Aviation Medicine in Prague

Summary

The authors give a historical overview of the development of aviation medical assessment in Czechoslovakia from the 1920s to the present. The medical assessment of aviators has always been tightly connected with preventive measures and treatment procedures of the Institute of Aviation Medicine, delivered to military and civilian flying personnel. The main working activity of this discipline has been the selection of applicants for flight training and the selection of pilots, appropriate for retraining in supersonic aeroplanes. It has also been engaged in the problems of early diagnostics, treatment, preventive measures and of flight fitness assessment in cases of the most frequent and/or more serious diseases, including basic and specific follow-up. Since the early 1970s the waiver problems in flight personnel under continuous medication have been solved with very good results. At the same time this discipline has concentrated on the subject of the medical fitness of ageing fliers. The long-term monitoring of the health status and systematic analysis of the main causes for grounding military and civilian flying personnel, respectively have ranked among the specificities and priorities of Czechoslovak/Czech aviation medical assessment since 1956. The centralisation of aviation medical assessment in a single facility – the Institute of Aviation Medicine – has seemed very useful both from the economic and professional points of view.

Key words: Aviation medical assessment; Applicant's medical fitness; Fitness of aviators with health disorders; Medication of aviation personnel; Follow-up of aviation personnel; Causes of grounding.

V roce 1923 přistoupila ČSR k mezinárodní konvenci o ochraně zdraví létajícího personálu. V roce 1924 vznikla zdravotnická sekce při Vojenském leteckém ústavu studijním, jejíž hlavní pracovní náplní bylo zajišťovat lékařské posuzování schopnosti k letecké službě. Přednostou sekce byl mj. MUDr. Dominik Čapek. Psychologické vyšetření, tehdy ve

světě považované za velmi důležité, prováděl prof. Vilém Forster a od roku 1929 MUDr. Josef Mls.

Po druhé světové válce vzrostly požadavky na letecké lékařství i na jeho organickou součást, letecké posudkové lékařství. Ministerstvo národní obrany proto zřídilo Leteckou vyšetřovací stanici československého letectva, která se zabývala výběrem a

posuzováním vojenských výkonných letců. Kromě toho byl zřízen Letecký zdravotnický ústav, vedený docentem a později profesorem MUDr. Dominikem Čapkem, který zajišťoval posuzování civilních letců, výzkumnou a expertizní činnost v leteckém lékařství a odbornou erudici mladých leteckých lékařů. V roce 1949 byl při Leteckém výzkumném ústavu v Letňanech zřízen odbor leteckého lékařství, jehož přednostou byl jmenován generálmajor prof. MUDr. D. Čapek. Ústav měl 3 součásti zvané odbory, a to lékařskou vyšetřovací stanici čs. letectva, obor letecké fyziologie a obor letecké hygieny.

Od 1. ledna 1953 byl výnosem MNO zřízen samostatný Ústav leteckého zdravotnictví (ÚLZ), podřízený náčelníkovi zdravotnické služby MNO – Velitelství letectva. Jeho prvním náčelníkem byl pplk. MUDr. Jaroslav Barnet. Ústav měl dva odbory – léčebně-preventivní a výzkumný. V roce 1955 se stal zástupcem pro výzkum mjr MUDr. Mirko Zeman. V letech 1956–1957 byl náčelníkem ÚLZ pplk. MUDr. Slavoj Stupka. V roce 1958 jeho funkci převzal major, později plukovník MUDr. Miroslav Haňka. Profesor MUDr. D. Čapek se stal přednostou laboratoře letecké fyziologie při Lékařské fakultě Univerzity Karlovy. Po jeho odchodu do důchodu byla laboratoř zrušena.

Od 1. ledna 1953 plnil povinnosti v leteckém posudkovém lékařství léčebně-preventivní odbor ÚLZ, při kterém bylo v roce 1954 zřízeno lůžkové oddělení. Náčelníkem léčebně-preventivního odboru byl od roku 1953 do roku 1959 plk. MUDr. Egon Kohn, který byl do roku 1956 zároveň náčelníkem interního oddělení. Po jeho odchodu do důchodu v roce 1959 vykonával funkci náčelníka léčebně-preventivního odboru pplk. MUDr. Josef Volek, náčelník rentgenologického oddělení. V roce 1960 se stal náčelníkem léčebně-preventivního odboru pplk. MUDr. Květoslav Botka, který tuto funkci vykonával až do svého odchodu do důchodu v roce 1990. Vystřídal jej plk. MUDr. Jozef Vanko. Od roku 1998 působil jako náměstek pro léčebně-preventivní činnost pplk. MUDr. Oldřich Truska, D.Av.Med.

Jako posudkové orgány byly v Ústavu leteckého zdravotnictví ustaveny Letecká lékařská komise a Ústřední letecká lékařská komise (ÚLLK). Prvním předsedou ÚLLK byl od jejího zřízení v roce 1953 do roku 1958 plk. MUDr. J. Mls, v letech 1958–1990 plk. MUDr. A. Dvořák CSc., v roce 1990 se stal předsedou ÚLLK plk. MUDr. Jozef Vanko a od roku 1998 působí v této funkci pplk. Oldřich Truska, D.Av.Med. Tito lékaři současně zastávali funkci hlavních odborníků zdravotnické služby pro letecko-lékařskou posudkovou činnost. Předsedou Letecko-lékařské komise byl vždy některý lékař Léčebně-preventivního oddělení ústavu.

Činnost léčebně preventivního odboru ÚLZ byla

zaměřena především na řešení otázek lékařského klinického a psychofyziologického výběru žadatelů o přijetí do leteckého výcviku ve vojenské pilotní škole, výběru pilotů určených k přeškolení na jinou, především nadzvukovou leteckou techniku, ale i výběr některých žadatelů-pozemních specialistů podílejících se přímo na řízení a technickém zabezpečení letového provozu. Významnou oblastí činnosti bylo i biodynamické sledování vývoje zdravotního stavu leteckého personálu při pravidelných i mimořádných vyšetřeních LLK. Dále to byly problémy časné diagnostiky, léčení, prevence a posuzování častějších a/nebo závažnějších onemocnění, na které navazovaly otázky zvláštní i základní dispensární péče o příslušníky leteckého personálu s některými poruchami zdraví. Od začátku 70. let byla řešena problematika medikace příslušníků leteckého personálu při zachování schopnosti k letecké službě. Byly získány vesměs příznivé zkušenosti a stanoveny a postupně upřesňovány zásady pro vydávání těchto posudků o zdravotní způsobilosti. Pozornost byla věnována také studiu poruch zdraví, jejichž vznik lze přičíst přímému vlivu výkonu letecké služby, a dále dlouhodobému vývoji zdravotního stavu vojenského leteckého personálu. Jsou k dispozici výsledky pravidelně prováděných analýz výsledků každoročních vyšetření leteckého personálu Leteckou lékařskou komisí od roku 1961, tj. za 41 roků.

Postupně se prohlubovala spolupráce odborných oddělení léčebně-preventivního i vědeckovýzkumného odboru ústavu s hlavními lékaři leteckých útvarů (respektive náčelníky zdravotnické služby), zejména při časné diagnostice některých poruch zdraví i při péči o příslušníky leteckého personálu ve středním věku a/nebo s některými poruchami zdraví.

Díky soustavné analytické činnosti a dlouhodobému biodynamickému sledování vývoje zdravotního stavu příslušníků leteckého personálu byly včas signalizovány problémy, které byly důsledkem bouřlivého vývoje čs. vojenského letectva (nakupe ní několika zvláště početných ročníků – 1929 až 1933 – mezi piloty). Otázky posuzování schopnosti k letecké službě ve středním věku byly řešeny s předstihem a již v roce 1966 byla tato tematika zařazena mezi hlavní témata XV. kongresu leteckého a kosmického lékařství, který byl organizován pod patronací Čs. lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně pracovníky Ústavu leteckého zdravotnictví v Praze.

Neustále se rozvíjel systém výběru žadatelů o přijetí do leteckého výcviku, zejména pilotních žáků, jejichž kontrolní vyšetření bylo prováděno každoročně v ÚLZ jako součást procesu probíhajícího po celou dobu studia v pilotní škole. Každoročně se opakovalo i psychofyziologické vyšetření poslu-

chačů v průběhu stacionárního pobytu v ÚLZ. Výběrový proces byl ukončen až na konci studia.

Úzká vazba na vojenské letectvo přispěla k tomu, že naprostá většina řešených úkolů byla aktuální a vyplývala z problematiky leteckého výcviku, bezpečnosti letu a požadavků velení letectva. Velmi kladně se na rozvoji leteckého lékařství i leteckého posudkového lékařství projevovaly pravidelné mezinárodní styky v rámci zdravotnické služby armád Varšavské smlouvy, ale také účast představitelů ÚLZ na světových kongresech leteckého a kosmického lékařství i jiných mezinárodních akcích, která však byla do roku 1990 velmi omezená. Po roce 1990 došlo k výraznému rozšíření těchto mezinárodních styků.

Je třeba připomenout i dobré zkušenosti z činnosti Pohyblivé letecké lékařské komise u leteckých pluků (1953–1975). Byla tu vytvořena možnost neformálního styku a poskytování odborné pomoci mezi ÚLZ a hlavními lékaři leteckých pluků, ale i možnost projednání některých problémů přímo na místě s veliteli útvarů.

V době, kdy se začala nepříznivě projevovat zvláštní věková struktura leteckého personálu (mezi nadzvukovými piloty byla 1/3 a mezi podzvukovými piloty i více než 2/3 osob ve věku 41 a více let), bylo třeba opustit systém vyšetřování Pohyblivou leteckou lékařskou komisí a všechna vyšetření provádět v ÚLZ, při dosažení určitých věkových hranic (35, 38, 40, 42, 44 a více let), dokonce s rozšířeným programem vyšetření ve stacionárních podmínkách Ústavu leteckého zdravotnictví. V souvislosti s tím bylo třeba upravit i systém zvláštní dispenzární péče o příslušníky leteckého personálu s některými poruchami zdraví. Pozitivně je třeba hodnotit rozšiřování palety zátěžových vyšetření zejména u osob vyšetřovaných stacionárně v ÚLZ.

Záslužnou činností léčebně-preventivního odboru ÚLZ bylo i 20 let trvající vysílání pojízdného zubního ambulatoria na letiště, které bylo ukončeno v roce 1974 po zřízení zubních ambulancí na letištních ošetřovnách.

Pozitivním krokem v léčebně-preventivním zabezpečení létajícího personálu bylo zřízení Vojenské ozdravovny Jeseník, k němuž došlo v roce 1951. Do roku 1958 byla Vojenská ozdravovna (VO) podřízena MNO-VL zdravotnickému oddělení. Od převzetí VO správou Vojenských lázeňských a rekreačních zařízení vykonával ÚLZ příslušníky svého velení a léčebně-preventivního odboru metodický dohled formou pravidelných metodických kontrol činnosti ozdravovny. Postupně byla prosazena koncepce zaměření činnosti VO Jeseník na kombinované poskytování náplně fyziatrické, balneologické a léčebně-rehabilitační a tělovýchovně sportovní.

S rostoucím počtem příslušníků létajícího perso-

nálu ve středním věku se do okruhu zájmu dostávala i otázka využívání lázeňského doléčování a rehabilitace II pro upevňování a zlepšování zdravotního stavu osob s některými poruchami zdraví, které na základě vyšetření v ÚLZ doporučila Letecká lékařská komise.

Důležitým předpokladem rozvoje letecké lékařské posudkové činnosti je oblast zdravotnické dokumentace výsledků vyšetřování a posuzování schopnosti k letecké službě. I když byla problematika mechanizace, automatizace a výpočetní techniky v ÚLZ vždy pěstována, využití moderního systému dokumentace a zpracování výsledků letecké lékařské posudkové činnosti stálo vždy poněkud stranou hlavního zaměření této složky ústavu. První návrh na strojně početní zpracování výsledků vyšetření Leteckou lékařskou komisí je už z roku 1967, ale rozvoj byl pomalý. Začínalo se dvakrát úplně znovu a teprve od roku 1987 funguje systém, který je prakticky využitelný hlavně pro každoroční analýzy výsledků pravidelného vyšetření příslušníků leteckého personálu AČR i civilního letectví. Systém zpracování výsledků dlouhodobého sledování vývoje zdravotního stavu jednotlivých příslušníků leteckého personálu však stále není dokončen.

V civilním letectví plnila úkoly v letecké lékařské posudkové činnosti zdravotnická sekce při Vojenském leteckém ústavu studijním, po roce 1945 Letecký zdravotnický ústav a od roku 1949 odbor leteckého lékařství při Leteckém výzkumném ústavu, vždy pod vedením prof. MUDr. D. Čapka.

Se vznikem Ústavu leteckého zdravotnictví převzal plnění těchto úkolů pro civilní letectví léčebně-preventivní odbor a posudkové orgány ústavu, tj. Letecká lékařská komise a Ústřední letecká lékařská komise. Posuzování se řídilo platným předpisem pro civilní letectví, kterým je Příloha 1 k Úmluvě o mezinárodním civilním letectví (Annex 1 ICAO). Vzhledem k tomu, že tuto leteckou lékařskou posudkovou činnost vykonávali lékaři vojenského zařízení a maximum jejich činnosti se týkalo vojenských pilotů, používaly se při vyjadřování stupně zdravotní způsobilosti k letecké službě letecké zdravotní klasifikace podle platného předpisu *Lékařské posuzování schopnosti k letecké službě Zdrav2-2*. Pouze v případě, kdy zdravotní stav posuzovaného nevyhovoval těmto požadavkům, bylo použito mírnějších kritérií předpisu o způsobilosti leteckého personálu civilního letectví (PE 1, později L 1).

Souběžně s analýzou zdravotních příčin přezkumů u příslušníků leteckého personálu armády byly vždy analyzovány i příčiny přezkumů u leteckého personálu civilního letectví.

Obdobně jako jsou od roku 1961 pravidelně každoročně hodnoceny výsledky pravidelných vyšetře-

ní příslušníků leteckého personálu vojenského letectva, byly za roky 1972, 1979 a od roku 1982 pravidelně prováděny i obdobné rozbory za civilní letectvo.

V druhé polovině 70. let bylo v materiálu „Analýza a prognóza oboru letecké lékařství“ konstatováno, že existuje řada nevyřešených problémů, hlavně nedostatečná kapacita k provádění některých náročnějších, zejména zátěžových vyšetření pro potřeby civilního letectví, nedořešené zabezpečení linie prvního kontaktu s profesionálními výkonnými letci a letecká lékařská posudková činnost u pilotů a výsadkářů vykonávajících sportovní leteckou činnost v aeroklubech Svazu pro spolupráci s armádou. Ve spolupráci s odborem civilního letectví Ministerstva dopravy a spojů bylo dosaženo zlepšení této situace a bylo možno prohloubit pravidelná vyšetření profesionálních i sportovních pilotů civilního letectví. Až do roku 1999 schvalovala Letecká lékařská komise posudky o zdravotní způsobilosti při dosažení věku 55 let u profesionálních a 60 let u soukromých pilotů, pilotů kluzáků a pilotů volných balónů.

Významnou kvalitativní změnou v dosavadním systému posuzování zdravotní způsobilosti leteckého personálu civilního letectví byl vstup České republiky do evropské Komise Sdružených leteckých úřadů (JAA – Joint Aviation Authorities) ve druhé polovině 90. let. Tato komise v posuzování způsobilosti pilotů vychází se společných předpisů, tzv. JAR (Joint Aviation Regulations). Vyдалa také samostatný předpis JAR-FCL 3 „Způsobilost členů letových posádek (zdravotní způsobilost)“. Ústav leteckého zdravotnictví připravil jeho překlad a na žádost odboru civilního letectví Ministerstva dopravy a spojů zahájil přípravu tzv. určených leteckých lékařů v terénu i ÚLZ. Postupně byl vybudován třístupňový systém posuzování zdravotní způsobilosti pilotů tvořený určenými leteckými lékaři (AME), Ústavem leteckého zdravotnictví (AMC) a Letecko-lékařskou inspekcí Úřadu pro civilní letectví České republiky (AMS).

Letecko-lékařská inspekce Úřadu pro civilní letectví byla oficiálně zřízena 1. 9. 1997 a k 1. září 2000 otevřel úřad její pracoviště přímo v areálu ÚLZ v Praze-Dejvicích. Do funkcí vrchních inspektorů byli jmenováni doc. MUDr. Jiří Šulc, CSc. a MUDr. Antonín Dvořák, CSc. Nový systém se postupně zabíhá, ale vyžádá si ještě určitý čas, než se zbaví některých nedostatků. Jeho celková úroveň nicméně byla v roce 2002 posouzena mezinárodním standardizačním týmem JAA velmi příznivě.

Závěr

Letecké posudkové lékařství jako součást leteckého lékařství se v ČSR vyvíjelo od první poloviny dvacátých let 20. století. Jeho vývoj akceleroval po druhé světové válce v souvislosti s rychlým vývojem vojenského i civilního letectva. Letecké posudkové lékařství bylo po celou dobu svého vývoje velmi úzce vázáno na činnost léčebně-preventivního odboru Ústavu leteckého zdravotnictví a na poskytování péče o zdraví veškerému leteckému personálu. Úspěšně byly řešeny otázky výběru žadatelů o přijetí do leteckého výcviku, problémy časné diagnostiky, léčení, prevence a posuzování častějších a/nebo závažnějších poruch zdraví a základní i zvláštní dispenzární péče o osoby s těmito poruchami zdraví a posuzování schopnosti k letecké službě u leteckého personálu, zejména pilotů ve středním věku, jejichž počty dosáhly nejvyšší úrovně v 70. letech. V civilním letectví zajišťoval ÚLZ po celou dobu své dosavadní existence hlavní úkoly v oblasti leteckého posudkového lékařství. Od roku 1956 jsou důležitou součástí tohoto oboru dlouhodobé biodynamické sledování vývoje zdravotního stavu a opakované rozbory hlavních příčin přezkumů u příslušníků leteckého personálu vojenského i civilního letectví. Letecké posudkové lékařství si i v období příslušnosti ČSSR k Varšavské smlouvě přes vlivy sovětské doktríny zachovalo svou vlastní koncepci i strukturu vojenského posudkového předpisu (Zdrav-2-2). Koncentrace odborné činnosti v oboru vojenského i civilního leteckého posudkového lékařství do ÚLZ se osvědčilo, bylo i ekonomicky výhodné a odborně přínosné. Úroveň oboru byla opakovaně příznivě hodnocena jak představiteli leteckého lékařství ze států NATO, tak inspekčními týmy Mezinárodní organizace civilního letectví a Sdružených leteckých úřadů.

Korespondence: MUDr. Antonín Dvořák, CSc.
Ústav leteckého zdravotnictví
Generála Píky 1
160 41 Praha 6
e-mail: dvorak.antonin@atlas.cz

Do redakce došlo 21. 1. 2003